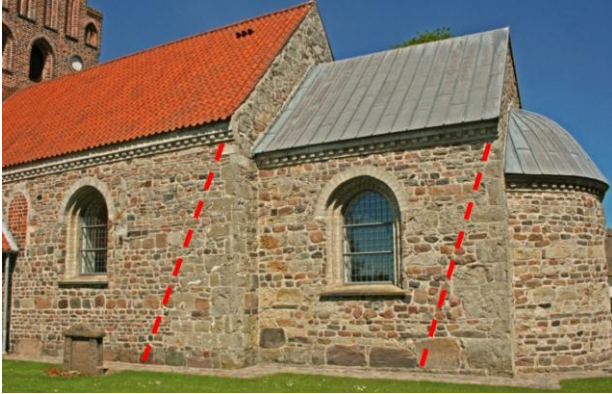

Notat til Furesøegnens Historie

Kronologi omkring Hvide-kirkerne på Furesø-egnen

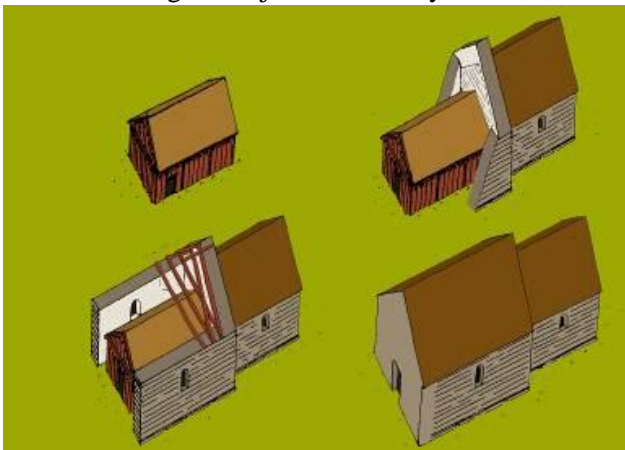
Tidlig middelalders kirkebygning i Værløse og Farum

Kirke Værløses og Farums kirker er meget ens i opførelse, hvad angår den tidlige middelalderlige del bestående af skib, kor og absis. I Værløse er der inde i skibet fundet tydelige spor af stolpehuller fra en tidligere stavkirke, som flugtede med korvæggene. I Farum er der blot fundet et enkelt stolpehul.

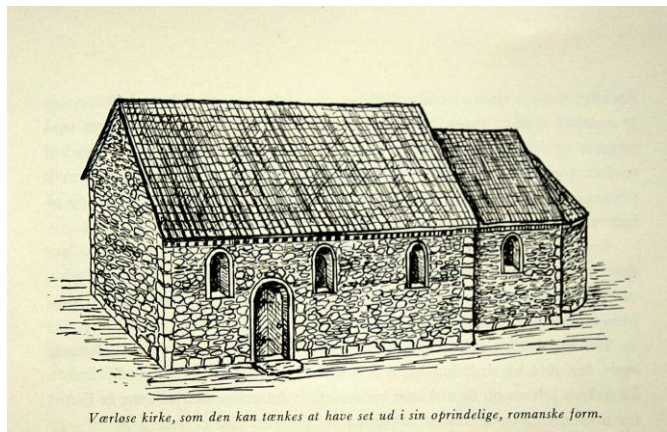
De første stenkirker på egnen blev opført af frådsten omkring år 1100 i Slangerup og Jørlunde. Frådsten blev også benyttet ca. 1130 som ydre og indre skal på Bastrup-tårnet, hvor man ellers benyttede marksten. I Furesø-sognene var byggematerialet rått kløvede marksten med hjørner og udsmykning af frådsten (Farum) og kalksten (Værløse). Der ses ingen anvendelse af tegl, som begyndte 1150-75 (bl.a. i Bjernede).

Frådstenen, som på Sjælland kom fra Maglekilde i Roskilde og Vintre Mølle ved Bramsnæsvig, synes at være blevet en mangelvare i løbet af 1100-tallets første halvdel, så Furesø-kirkernes materialevalg er udtryk for en mellempriode 1130-60, inden man lærte at brænde ler til de let anvendelige munkesten. Her valgte man i Midt- og Nordsjælland at benytte morænenes talrige svært bearbejdelige marksten, mens man nærmere Køge Bugt gik over til kridt og kalksten.

Nationalmuseet har for Vorgod Kirke i Jylland rekonstrueret en etapevis byggeteknik, som med visse modifikationer også synes benyttet på Furesøegnen. I eksemplet til venstre er tilføjet den formodede baggrund for de skrå linjer ved gavlene. Det har således været muligt at bygge på kirken gennem længere tid uden at standse kirkehandlingerne på det indviede sted. Dette har næppe været uden betydning, hvis kirkerne er opført i de urolige år fra drabet på Knud Lavard i 1131 til Valdemars enekongedømme fra 1157, hvor man sædvanligvis daterer Farum og Værløse Kirke.

Kirkernes absis, kor og skib med fladt loft og to indgange er typisk for de sjællandske landsbykirker fra 1100-tallet. Brugen af absis stammer fra den klassiske basilika, men ophørte mod slutningen af romansk tid. Selv rundkirken i Bjernede havde kor og absis. Furesø-kirkerne var relativt små, hvilket antageligt skyldes, at de var bygget som landsbykirker uden direkte tilknytning til en egentlig stormands gård. Værløse Kirke var 15-20% større end Farums – måske på grund af sognets større antal gårde.

Værløse kirke, som den kan tænkes at have set ud i sin oprindelige, romanske form.

Notat til Furesøegnens Historie

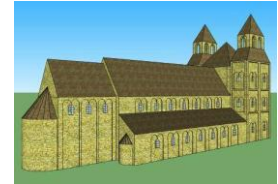
Kronologi omkring Hvide-kirkerne på Furesø-egnen

Hvidernes kirkebyggerier på Sjælland

Den sjællandske Hvideslægt kom fra Alsted Herred på Midtsjælland, men fik senest på Skjalm Hvides tid gods i Jørlunde – naboby til Erik Ejegods fødeby, Slangerup. På grund af heldige alliancer med kongeslægtens vindende grene i borgerkrigene blev de i løbet af 1100-tallet Sjællands største jordejere med tungest vægt på Sorø- og Holbæk-egnen og i Nordsjælland.

Hviderne tilskrives – antageligt med rette – æren for, at der i løbet af 1100-tallet byggedes utallige kirker i de sjællandske landsbyer. Bønderne har leveret arbejdskraft, men initiativet kom utvivlsomt fra de stormænd, som er afbilledet som stiftere på en del kalkmalerier. De har kunnet stille indkaldte eksperter til rådighed.

På grund af frådstensforekomsten ved Maglekilde på nordvestsiden af Roskilde Domkirke opførtes flere frådstenskirker i Roskilde i 1080'erne. Frådstenskirken i Jørlunde dateres til normalt til år 1100, men skal nok dateres lidt senere, da der er fundet en mønt fra kong Niels under kirken – dvs. lidt senere end den frådstenskirke i nabobyen Slangerup, som forgængeren Erik Ejegod sendte relikvier hjem til (rekonstruktion af klosterkirken th.). Jørlunde Kirke må antages at være en af Hvidernes første stenkirker, men opførte Skjalm en tilsvarende kirke på sin hjemegn, eller var formålet på udebane at demonstrere en form for fællesskab med Erik Ejegod?

Alsted Herred

Hvor deres første stenkirke lå i Alsted Herred (som bl.a. omfatter Sorø, Fjenneslev og Bjernede) vides ikke. Den sagnomspundne familiekirke i Fjenneslev er øjensynligt opført af Asser Rig omkring 1130 af omhyggeligt kløvede kampesten og hjørner af Faksekalk. Det var en stormandskirke med galleri til herskabet, som gør kirken væsentligt større og højere end Furesø-kirkerne. Helt ekstraordinært menes de to søjler, som bærer galleriet at være drejede antikke søjler fra Ægypten. Dobbelttårnene er opført i teglsten omkring år 1200 – altså efter dobbelttårnene i Tveje Merløse Kirke. Absalon arvede Fjenneslev og lod gården gå i arv til broderen Esbern Snares slægt.

Fra samme tid er kirken i Slaglille (sættes uretmæssigt i navneforbindelse med sagn om Skjalms farfar, Slau). Kirken er romansk med skib, kor og apsis, og den er opført i samme materialer som Fjenneslev. Sorø Gavebog, som ifølge sin indledning skulle opregne Absalons og hans families gaver til klostret, nævner at kirken var opført af gavegiveren Thrugot Little (dvs. Thrugotsen). Navnet kendes ikke i Hvideslægten, men Erik Ejegods dronning og ærkebisp Asser i Lund var af en jysk Thrugot-slægt, som Skjalm kan have haft alliance med. Både Fjenneslev og Slaglille har kalkmalerier fra det skånske Finja-værksted 1125-50.

Munkebjergby Kirke har også tilknytning til Asser Rig, idet Esbern Snare skænkede denne by til Sorø Kloster, som en del af den fædrene arv, som stifterne havde lovet klostret. Byggeriet svarer til de øvrige romanske kirker, men apsis har søjler som Slaglille. I kirken er der kalkmalerier fra Jørlunde-værkstedet 1150-75.

Også Assers bror, Ebbe Skjalmsen, synes at have haft gods i herredet, selv om noget gods teoretisk kan have været erhvervet af sønnen Sune. I alt fald satte Jon Sunesen i 1198 sin hovedgård i Alsted til sikkerhed for lån hos Sorø-munkene. Alsted kirke var som herredskirke forholdsvist stor, og var modsat de øvrige opført i tilhugget Faksekalk – svarende til anvendelsen af frådsten i herredskirken i Jørlunde. I dag fremstår den som hvidkalket. I

Notat til Furesøegnens Historie

Kronologi omkring Hvide-kirkerne på Furesø-egnen

opbygning ligner den de øvrige landsbykirker med skib, kor og absis. Nationalmuseet betegner den blot som romansk – selv skriver man 1150. Kalkmalerierne er fra Jørlundeværkstedet 1150-75.

Vester Broby vest for Alsted er opbygget med skib, kor og absis i rodede skifter af kampesten og tildannede hjørner af kvadre og Faksekalk. Der er siden bygget kraftigt videre på den. Den dateres som Alsted Kirke og har også et Majestas-billede med guldstuk i absis, som Nationalmuseet tilskriver Jørlunde-værkstedet. Nogle mener dog, at billedet er lidt ældre end Alsteds. En bort i korbuen minder således om Slaglille. Peder Sunesen overdrog sit gods i byen som en del af sit fædrene gods til Sorø Kloster – altså endnu en af Sunes mange ejendomme.

Slægten byggede også Bjernede rundkirke nord for Fjenneslev og Slaglille med en inskription på nordsiden: ”Her hviler Fin, Ebbes søn, i Herren”. Finn var søn af Ebbe Skjalmsen. Over syddøren er der også en inskription: ”Ebbe Skjalmsen og hustruen Ragnhild byggede her kirke, som sønnen Sune senere rejste (op) af sten ...”. Teksten er delt over to frådstensplader i forskellig stil, som tyder på, at den er lavet om undervejs. Normalt tolkes teksten sådan, at Ebbe (død 1151) byggede en trækirke, hvorefter sønnen Sune rev den ned og byggede en stenkirke. Trækirken giver imidlertid ingen mening i betragtning af broderens stenbyggeri i nabobyen og hans egne historiske meriter – særligt ikke når den nuværende kirke består af en kirke i kampestenskvadre med en forhøjelse af Sune-tidens nye munkesten. Teksten må skulle opfattes sådan, at Sune færdiggjorde kirken ved at hæve højden (”erigo”) med mursten, som antages at være fra 1160-75. På trods af den usædvanlige runde form på skibet er kor og absis (rekonstrueret på grundlag af fundament) af samme type som Fjenneslev, som i 1130’erne fik søjler og galleri, mens murstenstårne bygget ovenpå langt senere.

Man skal også bemærke, at kampestensmurens højde svarer til de fire overdimensionerede kampestenssøjler, der bærer midtertårnet. De dominerer totalt kirkeskibets indre og giver sammen med de 1,7 meter tykke mure mindelser om overdimensioneringen af Bastrup-tårnets mure, der netop sættes i forbindelse med Ebbe. De nedre dimensioner harmonerer ikke med hvælvingerne og den 0,7 meter tynde mur foroven. Det tyder på, at en oprindelig tanke med en overbygning har været en anden end det nuværende rum – f.eks. at kirken også skulle benyttes som forsvarsværk i de urolige tider. Man har henvist til, at Sune var inspireret til byggeriet af en nu nedrevet rundkirke i Holsten med samme grundplan, men tyske historikere har dateret denne til omkring 1130 med henvisning til Knud Lavard – Hvidernes plejesøn fra Fjenneslev! Måske ræsonnerer man lidt i ring. Når man sammenligner med Hvide-kirkerne i Fjenneslev og Tveje Merløse, hvor det er evident, at de to byggestilarter er adskilt af mange år, er det vanskeligt at argumentere for, at man i Bjernede skiftede mellem stilarterne fra den ene dag til den anden, som man normalt hævder. Inskriptionen har også ført til, at romantikere har udnævnt bygherren til ”Sune Ebbesen af Bjernede”, hvilket næppe kan udledes heraf – kirken skal vel i Sunes udgave først og fremmest ses som gravkirke for broderen, Finn Ebbesen, der kan have haft en hovedgård her.

Man skal også bemærke, at kampestensmurens højde svarer til de fire overdimensionerede kampestenssøjler, der bærer midtertårnet. De dominerer totalt kirkeskibets indre og giver sammen med de 1,7 meter tykke mure mindelser om overdimensioneringen af Bastrup-tårnets mure, der netop sættes i forbindelse med Ebbe. De nedre dimensioner harmonerer ikke med hvælvingerne og den 0,7 meter tynde mur foroven. Det tyder på, at en oprindelig tanke med en overbygning har været en anden end det nuværende rum – f.eks. at kirken også skulle benyttes som forsvarsværk i de urolige tider. Man har henvist til, at Sune var inspireret til byggeriet af en nu nedrevet rundkirke i Holsten med samme grundplan, men tyske historikere har dateret denne til omkring 1130 med henvisning til Knud Lavard – Hvidernes plejesøn fra Fjenneslev! Måske ræsonnerer man lidt i ring. Når man sammenligner med Hvide-kirkerne i Fjenneslev og Tveje Merløse, hvor det er evident, at de to byggestilarter er adskilt af mange år, er det vanskeligt at argumentere for, at man i Bjernede skiftede mellem stilarterne fra den ene dag til den anden, som man normalt hævder. Inskriptionen har også ført til, at romantikere har udnævnt bygherren til ”Sune Ebbesen af Bjernede”, hvilket næppe kan udledes heraf – kirken skal vel i Sunes udgave først og fremmest ses som gravkirke for broderen, Finn Ebbesen, der kan have haft en hovedgård her.

Ifølge fundats og gavebog grundlagde Asser Rig i 1142 et Benediktiner-kloster i sin landsby Sorø – med løfte fra sine brødre om støtte. Den nuværende teglstenskirke er først bygget af Cistercienserne, som sønnen Absalon overdrog klosteret til i 1161. Klosterkirken blev nu gjort til slægtens fælles gravkirke, hvortil Skjalm Hvides og sønnen Tokes grave blev flyttet fra Fjenneslev Kirke. Finn Ebbesen blev derimod ikke flyttet - han havde sit eget monument.

I Pedersborg nord for Sorø har der også ligget en rundkirke, som menes opført af Peder Torstensen, der var svoger til Asser Rig og Ebbe Skjalmsen – gift med Skjalms datter, Cecilie. Ifølge Saxo var han sammen med

Notat til Furesøegnens Historie

Kronologi omkring Hvide-kirkerne på Furesø-egnen

Absalon, Esbern Snare og Sune blandt Valdemar den Stores nærmeste rådgivere – men en generation ældre. Kirken blev allerede i senromansk tid afløst af en helt ny kirke, så rundkirken har antageligt været bygget allerede i 1100-tallets første del – samtidig med Ebbe Skjalmsens kirkebyggeri i Bjernede.

Øvrige vestsjællandske herreder

Lige syd for Alsted og Susåen i Tybjerg Herred ligger Tyvelse som den eneste kirke i herredet med apsis. Også i materialevalg ligner den de øvrige af Hvidernes landsbykirker, men dens ældste kalkmalerier, herunder Majestas i apsis er dateret til 1225-1250. Når den nævnes i sammenhængen, skyldes det, at den nærliggende hovedgård i Åsø blev skænket af Anders Sunesen til Sorø Kloster som hans lovede del af den fædrene arv – en parallel til Vester Broby, Munke Bjergby, Tveje Merløse og måske Alsted.

Tveje Merløse Kirke i Merløse Herred syd for Holbæk tilskrives Asser Rig, idet denne landsby blev skænket til Sorø Kloster af Absalon som hans del af den fædrene arv i 1198 – få år før hans død. En bærende bjælke over et af skibets vinduer er dendrologisk dateret til tidligst 1133, og er anledningen til, at man normalt daterer kirken til ca. 1150, hvor Asser Rig døde. Ser man nærmere på byggeriet er det imidlertid ganske tydeligt, at det oprindelige byggeri svarer til en traditionel kirke af kampestenskvadre med hjørner af tilpassede frådsten og kvadre af samme type, som Furesø-kirkerne og Hvidernes kirker i Alsted herred. Hvorvidt den blev helt afsluttet, kan ikke ses, men kvadre synes fjernet ved ændring af døre og hævnning af vinduer i forbindelse med en forhøjelse af skibet med frådsten, som gav plads til stormandsgalleri – som i Fjenneslev – og to tårne. Det er i denne forhøjelse, at den omtalte daterende bjælke blev indsat. Jørlunde-værkstedet (1150-75) har både malet i skib og apsis, så apsis er ikke malet i opførelsens våde puds. Det tyder på, at kampestensbyggeriet er opført i første halvdel af 1100-tallet – antageligt af Asser Rig før sidste borgerkrig – mens en ændring mod en stormandskirke af frådsten er sket i årtierne efter 1150, hvorpå kirken er malet af Jørlunde-værkstedet – antageligt iværksat af Absalon selv eller nogen tæt på ham. Også Nationalmuseet nævner etapevis byggeri. Så mange frådsten på det tidspunkt kan undre, men man har øjensynligt sparet på store frådstenskvadre og brugt mindre frådsten. Netop Absalon var nu tæt på kongen og kan have fået tilladelse til at udnytte de sidste ressourcer i det nærliggende brud ved Vintre Mølle, da teglstenen kom til – eller også har han brugt sønderbrudte sten fra nedrivning af en anden kirke. Vi ved jo i alt fald, at Absalon opførte nye teglstenskirker i Sorø og Roskilde i sin storhedstid.

I Merløse Herred, hvorunder Holbæk hørte, ligger en del landsbykirker af 1100-tallets romanske standardform, hvor Butterup, Kvanløse og måske Søstrup har kalkmalerier fra Jørlunde-værkstedet. Frådstenskirken i Soderup ved Tølløse ligner ikke de øvrige, da der er bygget nyt kor i 1400-tallet over romansk kor og apsis. Over syddøren i skibet ses stadig kalkmalerier fra Finja-værkstedet med samme motiver som i Fjenneslev og Slaglille, så Soderup Kirke må være relativt tidlig. Også frådstenskirken i Sønder Jernløse har Majestasmotiv i apsis, som dateres til 1120-30.

Hagested Kirke i Tuse Herred nordvest for Tveje Merløse var også en stormandskirke med stifterbillede. Den er opført i frådsten med skib, kor og apsis, men den dateres normalt samtidig med sine kalkmalerier fra Jørlundeskolens, som også er malet i skibet (1150-75). Man kan diskutere om ikke frådstenskirkerne i Soderup og Hagested skal dateres tidligere end normalt nævnt i betragtning af den kraftige brug af frådsten.

Sæby Kirke i Løve Herred ved Tissø menes opført etapevis i begyndelsen af 1100-tallet med kalkmalerier dateret til 1115-35. Materialerne er de samme som i Fjenneslev, bortset fra at man har brugt mange frådsten. Kirken havde øjensynligt også oprindeligt et lille galleri til stormanden. Den har ligget i tilknytning til Sæbygård, som Arild Huitfeldt knyttede til Esbern Snare og hans død efter fald på en trappe.

Notat til Furesøegnens Historie

Kronologi omkring Hvide-kirkerne på Furesø-egnen

Nordsjælland

Jørlunde Kirke er som nævnt antageligt opført lidt efter år 1100 over en tidligere trækirke. Kirken er bygget helt i frådsten (nu overkalkede) og er større end de senere landsbykirker på egnen. Den har haft absis, men det er siden nedrevet. Skjalm skal have ejet hele herredsbyen og muligvis også en stormandsgård på stedet, så han har antageligt stået for byggeriet. På det tidspunkt har det ikke været sædvane at male kalkmalerier, så kor og triumfvæg er først malet af Jørlunde-værkstedet 50-75 år senere. Skibet er første gang blevet bemalt i 1200-tallet.

Kirkerne i Farum og Værløse er beskrevet tidligere. De dateres som nogle af egnens ældste til 1125-50, men det kan ikke udelukkes, at nogle af de følgende i denne opgørelse har samme alder, hvis de har haft romansk skib, kor og absis – eller for den sags skyld, at Furesø-kirkerne er 25 år yngre.

Den første kirke i Knardrup var næppe yngre end disse. Den eneste arkæologiske rest man har registreret ved den forældede udgravning, som teoretisk kunne have tilknytning til den ældste kirke (udover måske rosetstenen til højre), er et kampestensfundament med teglrester, som vil indebære, at de tre kirker skal dateres 1150-75. Det kan dog være en klosterbygning.

Måløv Kirke er opført ca. 1150-75 i kløvet kamp med hjørner af Faksekalk, frådsten og kridt. Den er atypisk i forhold til nabokirkerne ved at mangle absis og ved nicherne i triumfvæggen, som gør koråbningen lille. Skibet er udsmykket med usædvanlige kalkmalerier fra Jørlundeværkstedet. Kirken må antages at være bygget af Knardrup-Hviderne, men senere end Værløse og Farum. Til Måløv var muligvis knyttet en Sct. Ibs-kilde og et marked med arkæologiske rester fra 1300-tallet.

Ballerup Kirke dateres normalt til ca. 1200 og er opført i kampesten. Oprindeligt havde den skib, kor og muligvis absis, som i så fald er nedrevet meget tidligt. De ældste kalkmalerier er fra 1250. Ballerup har som Farum og Thorslunde en døbefont af den skånske Hyllietype, som fra svensk side dateres 1190-1210. På det tidspunkt må kirkebyggeriet formodes at have været færdiggjort.

Uggeløse Kirke er romansk fra omkring 1150. Skib, kor og absis var bygget af kampesten med frådsten i hjørnerne, men allerede 1200-1250 blev kor og absis afløst af et nyt kor. Bastrup og Hvidernes Langesøhus lå i Uggeløse sogn.

Lynge Kirke er ligeledes romansk og fra omkring 1150. Byggeriet var som i Uggeløse, og også her kom der nyt kor. Der er et enkelt kalkmaleri fra sidst i 1200-tallet, men ellers er kirken kendt for kalkmalerier af Isefjordsmesteren ca. 1460.

Stenløse Kirke er ligeledes romansk og dateres 1150-75. Også her er materialerne kampesten med enkelte frådsten, og også her er kor og absis afløst af et nyere kor i 1400-tallet, så man kun har skibets mure tilbage af den gamle kirke.

Slagslunde Kirke er en meget lille romansk kirke i kampesten med enkelte frådsten og kalksten. Den er udvidet med murstensbygninger, og det vides ikke om den har haft absis. Lokale dateringer til 1100, bør nok opfattes som 1100-tal som de øvrige. Roskildebispen siden fik administrationsgård i byen.

Veksø Kirke er romansk som de øvrige og bygget i kampesten. Den dateres normalt lidt bredere til mellem 1150 og 1250, men det skyldes, at det meste af den oprindelige kirke er nedrevet. De oprindelige kirkebænke langs væggen er til gengæld fundet under gulvet som i Stenløse og Farum.

Notat til Furesøegnens Historie

Kronologi omkring Hvide-kirkerne på Furesø-egnen

Smørumovre Kirke er også romansk og dateres til ca. 1170. Den er bygget i kampesten uden apsis. Kalkmalerierne er fra 1400-tallet. Der var kongelev i Smørum under Valdemar Sejf, men borgen Smørhem var senere ejet af Jon Jonsen Little.

Torslunde Kirke har samme type skånsk palmet-døbefond som Farum og Ballerup. Kirken er bygget i frådsten og havde øjensynligt oprindeligt kor og apsis. Inden for en radius af 3 km ligger her Københavns-egnens 3 eneste frådstenskirker, nemlig tillige Tåstrup Kirke og Kildebrønde Kirke, hvor sidstnævnte er dekoreret af Jørlunde-mesteren. Historien kendes ikke, men borgerkrigenes største slag mellem Svend og Knud stod ved Tåstrup, og Torslundes navn og høvdingegrav fra jernalderen peger på et forhistorisk centrum. De øvrige kirker i de omliggende herreder fra Lyngby til Greve er opført i kridt og kamp.

Alle de foregående er oprindeligt bygget helt uden mursten og antages derfor bygget i 1100-tallet.

Ganløse Kirke skal dog også oprindeligt være bygget af marksten med lidt frådsten, men i dag optræder den mere som en murstenskirke og dateres til omkring 1200 af Nationalmuseet. Den relativt lille kirke har ikke haft apsis, men har til gengæld en lille alterniche i korets østvæg. Knardrup lå i sognet, men havde som nævnt egen kirke ved Kirkesøen – både i Hvidernes tid og i klostertiden.

Ledøje Kirke er en usædvanlig stormandskirke i to etager af teglsten og kridt indvendig – bygget med tysk inspiration ca. 1225 af Hviden Jacob Sunesen, hvis efterkommere ejede gods i byen på Erik Klippings tid.

Herlev Kirke er en gotisk murstensbygning fra senmiddelalderen.

Historisk forløb

Hvidernes historie på Furesø-egnen er forklaret i Furesøegnens Historie kapitel 2.4, herunder kongernes konfiskation af fjendegods (Saxo), som Hviderne antages at have profiteret af. På dette grundlag kan man opstille følgende oversigt over den kronologiske sammenhæng mellem landshistorie, godsudvikling og Hvidernes kirkebyggeri og kalkmaleri i romansk tid:

	Landshistoriske kilder	Godshistorie og -teori	Kirkebyggeri
1061 -1113	Skjalm Hvide bliver Sjællands jarl og opfostrer Erik Ejegods søn, Knud Lavard.	Skjalm belønnes med godsudvidelse. Jørlunde kan dog være mødrene arv.	Frådstenskirkerne i Slangerup (Erik Ejegod) og senere Jørlunde (Skjalms pendant?)
1113 -1134	Asser "Rig" Skjalmsen overtager Fjenneslev, mens Ebbe Skjalmsen bliver kgl. foged på Bastrup.	Mageskifte og arrondering af gods med bl.a. Fjenneslev som centrum.	Sæby Kirke (af Hvider?). Fjenneslev påbegyndes?
1134 -1151	Borgerkrige 1131-1137. Asser Rig opfostrer Knud Lavards søn, Valdemar, og opretter kloster i Sorø, som han selv til sidst optages i.	Asser belønnes med godsudvidelse – koncentrerer i Alsted og Merløse Herreder.	Fjenneslev, Slaglille, Soderup mfl. opføres og males (Finjaværksted). Søstrup? Tveje Merløses første del.
	Ebbe Skjalmsen bliver kongelig marsk for Erik Emunes ledende parti (inkl. nevøen Erik Lam og sønnen Svend Grathe). Relativ fredelig periode under Erik Lam (1137-46).	Ebbe belønnes med godsudvidelse. Sker bl.a. i Nordsjælland ud fra Jørlunde og Bastrup. Knardrup nyt centrum. "Hus" i Roskilde.	Knardrup, Værløse og Farum mfl. opføres - og males? Vester Broby? Bjernede og Alsted mfl. påbegyndes.
1151 -1157	Borgerkrig (Svend, Knud og Valdemar). Valdemar går fra Svend og Sune, Absalon og Esbern følger ham.		Næppe igangsætning af nyt.
1157 -1182	Valdemar den Stores fredstid. I front kommer Sune Ebbesen og Asser Rigs sønner, Absalon og Esbern Snare.	Hviderne belønnes med store godsudvidelser – Absalon bl.a. omkring København.	Færdiggørelse af igangsatte kirker og maling (Jørlunde-værksted). Mursten vinder indpas. Igangsætning af mere differentieret byggeri i landsbyerne.

Notat til Furesøegnens Historie

Kronologi omkring Hvide-kirkerne på Furesø-egnen

Ud fra denne sammenhæng kan der opstilles en hypotese for forløbet på Furesø-egnen, hvor sognene allerede forinden havde trækirker i landsbyerne:

Skjalm Hvide har efter Erik Ejegods død villet demonstrere sin magt og betydning ved at opføre en frådstenskirke i sin herredsby Jørlunde som pendant til Erik Ejegods frådstenskirke i nabobyen Slingerup, der antageligt var rejst til minde om moderen.

En hovedopgave for sønnen Ebbe Skjalmsen synes at have været forsvaret af kongemagtens hovedsæde i Roskilde, hvor han selv havde hus (Saxo). Brødrene og han selv havde allerede herredømmet over de vestlige veje. Også Roskilde Fjord og vejen til Skåne/Halland over Helsingør var vigtige i den sammenhæng. Han udnyttede derfor familiens Jørlunde og kongens Bastrup som udgangspunkt til at sætte sig på de nordsjællandske ådale, hvor han gjorde holmen i Knardrup til sit nordsjællandske hovedkvarter. Navnet Kirkesøen i Knardrup inden klosterstiftelsen indikerer, at Hviderne selv havde gårdkirke her.

Knardrup-kirken lå i Ganløse sogn, så det blev øjensynligt i de nære nabosognebyer, at han først igangsatte bygning af stenkirker – nemlig i Farum og Værløse, hvis kirker har stor lighed med Hvidernes tidlige landsbykirker på deres hjemegn. Det tyder – som den officielle datering – på, at byggeriet er igangsat i fredsperioden under Erik Lam (1137-46) efter det opgør med de øvrige sjællandske stormænd, som Saxo fortæller om. Han fortæller også, at Ebbe var trængt under de senere kongsemnekampe, og Sorø gavebog bekræfter, at Ebbe derfor måtte deponere sine økonomiske midler hos prioren i Sorø. I den periode har Ebbe næppe bygget og malet – højst ladet en kirke nødtørftigt færdiggøre til bygherrens ”frelse”.

Hvis Værløses kalkmalerier er fra Jørlundeskolen, er apsis først blevet pudset og malet i Sune Ebbesens tid – og kirken muligvis også først færdiggjort der. Stilen (herunder S-ornamentikken) og teknikken i Farums kalkmalerifragmenter tyder derimod på, at de er inspireret af de malere, som Asser Rig indkaldte fra Finjærkstedets til Fjenneslev – måske i hast malet på grovpudsen på grund af tilspidsningen under Svend Grathe. Den lille tidsforskel harmonerer med anvendelsen af frådsten i Farum og Faxekalk i Værløse. Vester Broby ved Fjenneslev og Søstrup ved Tveje Merløse kan måske ses som andre eksempler på en overgangsfase. Teoretisk kan Farum-maleriet uden finpudslag være en uerfaren efterligning, men kirkens lighed med Værløse og døbefonten fra ærkebispens stenhuggere placerer kirken inden for Hvidernes interesseområde, så kalkmaleriet har næppe været en sen amatør-efterligning.

Måske rejste Farum-maleren under sidste borgerkrig udenlands for senere at deltage i Jørlunde-værkstedet under Sune. Netop i de år var der flittig rejseaktivitet til det tysk/romerske kejserhof – og både maleren i Fjenneslev og maleren i Måløv synes at have set sydtyske eller norditalienske byer som Ravenna. Under alle omstændigheder kom der efter borgerkrigen friske impulser til, så man udviklede Jørlunde-værkstedets malestil, der både blev anvendt i en nypudset Jørlunde Kirke og i de færdiggjorte kirker i Tveje Merløse, Alsted og Måløv – og en række andre af Hvidernes kirker, som f.eks. Værløse.

Men arkæologi og ornamentik kan sjældent dokumentere historiske forløb – kun indikere.

TRB 21/4 2012

Kilder:

Nationalmuseets ”Danmarks Kirker”

Nationalmuseet, Ulla Haastrup (red), ”Danske kalkmalerier” 1985-87.

Kirkernes egne hjemmesider

Nationalmuseets database over kalkmalerier

Illustrationer: Ib Friis (Tegning af Værløse), Niels Bødker Thomsen (Knardrup-stenen) og i øvrigt Troels Brandt.